

MARK PITTAWAY

A magyar forradom új megközelítésben: az ipari munkásság, a szocializmus széthullása és rekonstrukciója, 1953–1958

A POLITIKAI FORRADALOM TÁRSADALMI GYÖKEREI, 1953–1956

A forradalom gyökerei Magyarországon a háborút követő szocialista elképzelés – különösen az 1948-tól a Rákosi Mátyás vezetésével megvalósult nyílt szocialista diktatúra korszakának - legitimációs válságához nyúltak vissza. Ez a diktatúra úgy próbált legitimációra szert tenni, hogy önmagát „proletár-diktatúraként” határozta meg az 1948-as szélsőséges társadalmi és politikai polarizáció légkörében. A társadalom széles rétegei a diktatúrát nem egyszerűen fenyegetésként élték meg, hanem ténylegesen az életmódjuk elleni közvetlen támadásként értelmezték. A rendszernek még azok a társadalmi csoportokkal is feszült volt a viszonya, akiknek a nevében – állítása szerint – a hatalmat gyakorolta. A rezsím képviselői azt állították, így például Rákosi Mátyás is 1949-ben -, hogy ők a „munkás-paraszt szövetség” politikai megtestesítői, és ezért cselekedeteik hatására a kapitalisták által kizsákmányolt proletariátus „döntő többsége a szocializmust építő munkásosztály” alkotórésze lett”.¹ Ehhez arra volt szükség, hogy az ipari munkásság és a szegény-parasztság egyértelműen demonstrálja, hogy támogatja a rendszer céljait. E célok azonban szerte az országban szöges ellentétben álltak a szegényparasztság kultúrájával és törekvéseivel, illetve az ipari munkásság kultúrájában gyökerező elvárásokkal. Ez az ellentmondás különösen is feltűnő volt a rendszernek az ipari munkássággal kapcsolatos politikájában.

A magyarországi szocialista rendszer ipar- és munkáspolitikája 1948-at követően helyrehozhatatlanul eltaszította az ipari munkásokat az „új” államtól. A munkahelyeken a rezsím a munkaverseny, az új bérezési formák és a különböző irányítási struktúrák bevezetésével alapjaiban rendítette meg a szakképzett munkások privilégiumait. Ezzel egyidejűleg a rezsím kitágította

¹ Rákosi Mátyás: „A dolgozó nép alkotmánya”, in Rákosi Mátyás, *Válogatott beszédek és cikkek* (Budapest, Szikra, 1950), p. 446.

a munkaerőpiacot, s ezzel felforgatta a nemek, a generációk, valamint a városi és falusi származásúak közötti korábbi hierarchiát. Gazdaságpolitikájával járványszerűen terjedő jövedelmi bizonytalanságot, széles körű nyomort és ellátási hiányt idézett elő, s az intézkedéseik nyomán támadt feszültségekre megtorlással reagált. Ez a politika eredményezte, hogy az 1950-es évek elejére a rendszer munkástámogatottsága minimálisra zsugorodott, de az erőltetett állami iparosítás keltette káoszban kialakult munkahelyi viszonyrendszerek lehetővé tették, hogy a hierarchikus viszonyok az új körülmények között is újratermelődjenek. Bár a szakképzett munkások tökéletesen elidegenedtek a rezsimtől, továbbra is a megváltozott hierarchikus viszonyok csúcsán foglaltak helyet, közben pedig számos munkásfiatal, nők és paraszti származású dolgozók az elégedetlenséget alkotó perifériára szorultak.²

1953 tavaszán és kora nyarán intenzív munkástiltakozás söpört végig Kelet-Közép-Európán, mely a szocialista uralom nyomán keletkezett feszültségből fakadt. Májusban a bulgáriai Plovdivban a dohányföldéken dolgozó munkások lázadtak fel, mert a munkanormák megváltoztatása kedvezőtlen hatással volt rájuk. Csehszlovákiában a pénzreform bevezetésére ugyancsak májusban került sor, s ez a bérek csökkenésével és a megtakarítások elolvasásával járt, ami aztán Pilzenben általános sztrájkhoz vezetett. A Német Demokratikus Köztársaságban a munkanormák szigorítása érdekében hozott döntések tiltakozási és sztrájkhullámot indítottak el 1953. június 17-én szerte az országban.³ Noha a kelet-német események nem váltottak ki Magyarországon tüntetéseket, a munkahelyeken felvillanyozó hatásuk volt. Lassan bár, de mégis kezdett gyökeret verni az a meggyőződés a dolgozók körében, hogy a lakosság nyíltan is kifejezheti elégedetlenségét egy szocialista országban, s ez felszabadította a korábban lefojtott elégedetlenséget. Budapesten ipari munkások nyíltan kijelentették, hogy a magyar párt „tanulhatna a német párttól, és megérthetné,” nem tisztességes dolog a munkanormák

² Megállapításaimat a következő cikkekben vázoltam fel: Mark Pittaway, „Az állami ellenőrzés társadalmi korlátainak újraértékelése: az ipari dolgozók és a szocialista diktatúra Magyarországon, 1948-1953”, in Horváth Sándor, Pethő László és Tóth Eszter Zsófia (szerk.) *Munkástörténet – Munkásantropológia*, (Budapest, Napvilág Kiadó, 2003), pp. 71-82; Mark Pittaway, „The Reproduction of Hierarchy: Skill, Working-Class Culture and the State in Early Socialist Hungary”, *The Journal of Modern History*, 74, 4 (2002): 737-769; Mark Pittaway, „The Social Limits of State Control: Time, the Industrial Wage Relation and Social Identity in Stalinist Hungary, 1948-1953”, *Journal of Historical Sociology*, 12, 3 (1999): 271-301.

³ A plovdivi eseményekről lásd R.J. Crampton, *A Short History of Modern Bulgaria*, (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1987), p. 176; a pilzeni zavargásokról mind a mai napig a legjobb elemzés Otto Ulc, „Pilsen: the unknown revolt”, *Problems of Communism*, 14, 3 (1965), pp. 46-49; az NDK-ban 1953-ban történtek összefoglalója megtalálható Mary Fulbrook, *Anatomy of a Dictatorship: Inside the GDR, 1949-1989*, (Oxford & New York: Oxford University Press, 1995), pp. 177-187.

révén állandó nyomást gyakorolni a dolgozókra. Egy közeli gyárban az egyik párttag azzal a javaslattal állt elő, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek „ajándékozott” földeket adják vissza a kisparaszti termelőknek.⁴

A növekvő társadalmi elégedetlenség és a Kremltől kapott utasítások hatására a magyar vezetés módosította politikai irányvonalát. Az ország tényleges diktátora, Rákosi Mátyás arra kényszerült, hogy lemondjon miniszterelnöki posztjáról, bár az uralkodó párt titkáráként továbbra is megőrizte döntő befolyását. Az új miniszterelnök, Nagy Imre változtatott a politika hangsúlyain: felfüggesztette a vidéken folyó szövetkezetesítési kampányt, és a kormány tevékenységének középpontjába a munkásosztály anyagi elégedetlenségének problémáját állította.⁵ Az „új irány” bejelentése egyfelől a munkásság elégedetlenségének egyre nyíltabb kifejezéséhez vezetett,⁶ másfelől a sajtó révén hivatalos kísérletek történtek arra, hogy a munkásság eddig figyelmen kívül hagyott „jogos nyugtalanságát” a hatóságok a munkahelyeken szerte az országban igyekezzenek lecsillapítani.⁷ Pontosabban az történt, hogy a vezetők az engedmények politikáját alkalmazták; az állam megengedte a kisbirtokosoknak, hogy kilépjenek a téeszekből, a munkafegyelem megsértéséért kirótt büntetéseket elengedték, a jogi büntető eljárásokat megszüntették, a politikai elítéltek amnesztiát kaptak, a munkahelyi védőrendszabályok bevezetése nagyobb hangsúlyt kapott, és a béreket is megemelték.⁸

„Az új irányvonal” kétféleképpen is hatott a munkásosztályra. Egyfelől, a lépések sem tudták döntően javítani az ipari munkásság anyagi körülményeit – néhány szektor szakképzett elitjét leszámítva. Másrészt, megerősítették azon hierarchiák jórészét, melyek az 1950-es évek elején a hiánygazdaság körülményei között születtek újjá. A hierarchiának ez a megszilárdulása a különböző munkáscsoportokkal kapcsolatos eltérő politika eredményeképp jött létre, és mindez hatással volt arra, hogy ezen csoportok hogyan viszonyultak Nagy Imre reform-elképzeléseihez. A munkaerő periferiáján elhelyezkedő

⁴ BFL (Budapest Főváros Levéltára), Az MSZD Budapesti Bizottságának iratai (a továbbiakban XXXV.95.f.), 2/2156.e., pp. 54–55.

⁵ A politikai háttér megvilágításának legjobb forrása Rainer M. János, *Nagy Imre: Politikai életrajz. Első kötet 1896–1953* című művében található (Budapest, 1956-os Intézet, 1996), pp. 489–542.

⁶ Néhány példa található a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban (a továbbiakban PtSZL), a Szakszervezetek Országos Tanácsa irataiban (a továbbiakban XII.2f.), 7/33d./1953; Feljegyzés a kormányprogrammal kapcsolatos üzemi tapasztalatokról, p. 1... ZML XXXV.57f.2/Agitprop/15 ö.e; Jelentés Nagy Imre országgyűlési beszéde utáni megnyilvánulásokról, p. 1.

⁷ Néhány példát ad „Fordítsunk nagyobb gondot a dolgozók kéréseire”, *Futószalag* (1953. július 4.), p. 2; „Tűrhetetlen körülmények között dolgoznak a vigonyfonoda tépő dolgozói”, *Pamut Újság* (1953. július 9.), p. 3.

⁸ Vásárhelyi Miklós, „Az első megücsített reformkísérlet”, *Medvetánc*, 2–3 (1988): 149–205.

csoportok közül Nagy Imre programja az antikommunista mezőgazdasági dolgozók körében tett szert a legszélesebb népszerűsége. Ez azonban nem a programnak az iparra, hanem a mezőgazdaságra gyakorolt hatásának volt köszönhető, mert sokan úgy érezték, „az új irány” a mezőgazdaság kollektivizálásának végét jelezte előre. Néhányan a politikai fordulat hatására megpróbálták otthagyni munkahelyüket, és visszatérni a mezőgazdaságba. Ám mivel a helyi pártszervezetek és állami hivatalok utóvédharcba kezdtek, és a mezőgazdasági szövetkezetek felbomlásának megakadályozása érdekében a paraszttal szemben az adminisztratív korlátozások áttételesebb politikáját alkalmazták,⁹ így ez az illúzió szertefoszlott. Ennek ellenére azonban az 1953-at követő időszak viszonylag jó volt sok mezőgazdasági dolgozó számára, és különösen is kedvező volt azoknak, akik háztájival is rendelkeztek, ahol a piacra is termelhettek, mivel az egyéni gazdálkodók jövedelme gyorsabban nőtt – noha jóval alacsonyabb szintről indult –, mint az ipari munkásságé.¹⁰ Noha a kisparaszti gazdálkodók soha nem fogadták el a szocialista rezsim legitimitását, a mezőgazdaságot érintő kedvező politikai változások lehetővé tették, hogy Nagy Imre bizonyos népszerűsége tegyen szert a vidék társadalmának e csoportjában. Egy nyugat-magyarországi faluban Nagy Imre azon kezdeményezését, hogy lazított a szövetkezetesítési kampányon, a „jobbágyok 1848-as felszabadításához” hasonlították.¹¹ Ám az a tény, hogy egyes falusi rétegeknek nőtt a jövedelme és a városokban viszont továbbra is akadozott az élelmiszerellátás, különösen sok budapesti városlakó még erősebb ellenszenvét váltotta ki a gazdálkodók iránt; a városiak úgy gondolták, „az új irányvonal” inkább „parasztpolitika” volt, mintsem „munkáspolitikai” lépés – s ez az érzés legitimálta azt a helyzetet, hogy a vidéki dolgozók a munkaerő periferiájára szorultak.¹²

„Az új irányvonal” légkörében még jobban bebetonozódott a munkaerő periferiáján lévők helyzete, ami az 1950-es évek kezdete óta a munkásosztály hierarchiájának újratermelődésével jött létre. Ez a helyzet különösen is érvényes volt a nők esetében; e területen Nagy hivatalba lépésével kíséreltek történni bizonyos törvényi védelem megalapozására a munkahelyeken.

⁹ Ennek az „utóvédharcnak” az antikommunista Nyugat-Magyarországon alkalmazott természetét kitűnően illusztrálja Gy.MSMGY.L.X.402f.2/Mezőgazdaság/20ő.e.; Magyar Dolgozók Pártja Sopron Járási Bizottsága, Magyar Dolgozók Pártja Megyei Pártbizottsága Mezőg. Osztály Bognár elvtársnak, Sopron, 1953. aug. 11... az egyéni gazdálkodók hivatalos zaklatásáról ad hasznos beszámolót OSA 300/40; tételszám 10105/54, pp. 1-7.

¹⁰ Nem állnak rendelkezésünkre megbízható adatok, de az alábbi irat olyan utalást tartalmaz, mely valószínűleg kicsit alábecsüli e jelenség valódi következményeit, lásd MOL, A Magyar Dolgozók Pártja Központi vezetőségének iratai, (a továbbiakban M-KS_276f.)65/251ő.e., p. 147.

¹¹ Gy.MSMGY.L.X.402f.2/Mezőgazdaság/24ő.e.; A Győri Textilművek patronálási csoport jelentése a páli „Sarló Kalapács” TSZCS-ben tett látogatásról, 1953. VII.7, p.1.

¹² BFL XXXV.95f.2/215ő.e., p. 139.

Ám ezek a törvényi lépések nem az egészségre ártalmas és rosszul fizetett, hagyományosan női munkaterületeknek tekintett szférákban óhajtották a nők helyzetét javítani, hanem arra irányultak, hogy eltávolítsák a nőket a hagyományosan férfimunkának tekintett, jól fizető szakmákból, ahol a nőknek sikerült megvetni lábukat az 1950-es évek elején végrehajtott egyenjogúsítási kampányok¹³ eredményeképpen. A munkásfiatalok, közöttük a szakképzett fiatalok is, továbbra is viszonylag marginális pozícióba szorultak a munkahelyeken az egész országban. Periférikus helyzetük és ebből fakadó alacsony béreik jelentős elégedetlenséget váltott ki köreikben, ami sokukat arra készítetett, hogy a környező üzemekben keressenek maguknak jobban fizetett állást.¹⁴ Perifériára szorítva, mélyen elidegenedve és a nyugati rádióadások propagandájának hatása alatt közülük sokan egészében elutasították a szocialista rendszert; a tatabányai bányákban egy fiatal bányász arra biztatta társát, hogy „menjünk Nyugatra, ahol legalább addig megbecsülnek, amíg munkaképes vagy,” itt viszont kuttyába se vesznek, „s néha vetnek oda egy-egy csontot,” hogy éhen ne halj.¹⁵

A munkaerő újratermelt belső hierarchiájának bebetonozását részben az kényszerítette ki, hogy Nagy Imre intézkedései enyhítették a munkahelyek despotikus munkáspolitikáját, ez viszont táptalajt jelentett az informális alkuknak, melyek az idősebb, szakképzett férfiak alkotta elitnek kedveztek. Gyakorta előfordult 1953 végén, hogy rokonszenvező párttagok, szakszervezeti káderek és alsó- vagy középvezetők aktívan hozzájárultak egyfajta alkufolyamathoz, mely a szakképzett elit számára lehetővé tette, hogy ellenőrizzék a béreiket és juttatásaikat.¹⁶ Gyakorta előfordult, hogy a Nagy-kormány által 1953 végén elrendelt béremelések - az állami szándék ellenére és annak ellenére, hogy a munkások gyakorta panaszkodtak a béremelések „elégtelenségére”¹⁷ - csak a gyakorlott szakmunkások kiváltságos helyzetét erősítették.¹⁸ Néhány szektorban, különösen a szénbányászatban, a szakmunkások béremelése jelentős mértékű volt, mivel prémiumrendszerhez kötődött, ami

¹³ Az 1953-as protektív törvénykezés bevezetéséről lásd Mark Pittaway, „Industrial Workers, Socialist Industrialisation and the State in Hungary, 1948-1958” (PhD-dolgozat: University of Liverpool, 1998), p. 276; MOL M-KS-276f.94/593ö.e., pp. 1-4.

¹⁴ MOL M-KS-276f.94/827ö.e., pp. 319-320.

¹⁵ OSA 300/40; tételszám 8083/54, p. 12.

¹⁶ PtSzL XII.2f.7/4d./1953; Jelentés a kormányprogram utáni bérhelyzetről, p. 4; RtSzL XII.2f.7/30d./1953; Levél az Élelmiszeripari Minisztérium Munkaügyi- és Bérfőosztály vezetőtől a Szakszervezetek Országos Tanácsa Munkabér-osztályának, 1953. október 8., p.4.

¹⁷ MOL M-KS-276f.94/743ö.e., pp. 83-89.

¹⁸ A a nagy tapasztalatokkal rendelkező szakmunkások speciális béremelésének néhány eleméről lásd PtSzL XII.2f.7/28d./1953; Minisztertanács Bértitkársága Javaslat az 1954. évben végrehajtandó bérügyi intézkedésekre

lehetővé tette, hogy 1953 végén – amikor a prémiumrendszert bevezették – a frontvájárok bére két hónap leforgása alatt 22,3%-kal emelkedett, miközben a termelés 4%-kal csökkent.¹⁹ Az így megvalósult béremelés elégedettséget szült a bányászok körében, ami bizonyos mértékig eloszlatta általános elégedetlenségüket.²⁰

Ám annak ellenére, hogy a Nagy-kormány politikájának eredményeképpen a szakképzett elit pozíciója a munkahelyeken megerősödött, ez a társadalmi réteg egészében mégsem volt elégedettnek mondható – ez egyfelől az 1954-es évben tapasztalt gazdasági káosz következménye volt, amikor az áruhiány kiszélesedett, és az energiaellátás problémái miatt a téli hónapokban az ipar a munkanapok megkurtítására kényszerült.²¹ Másrészt, az elégedetlenséget táplálta az a meggyőződés, hogy ha a mezőgazdaság és a kereskedelem irányában politikai enyhülés tapasztalható, akkor az nyilván a városi munkások bevételeinek és tekintélyének rovására történik; ez az érzés végül egészen odáig fajult, hogy üdvözlötték Nagy felmentését 1955-ben.²² Csak miután Nagy Imre elbukott, s az utódai által követett politikát a dolgozók megtapasztalták, akkorra tudta értékelni Nagy érdemeit a szakképzett elit. A reformokkal való szakítás jellemezte a Nagyot felváltó - Rákosi által támogatott - Hegedűs András politikai vonalát; Rákosi a párt biztosította védelem árnyékában egyébként soha nem fogadta el az „új kurzust”, s az készítette erre a „vezércserére”, hogy az országot 1954-ben és 1955 elején a gazdasági káosz fojtogatta; ám valójában Rákosi szeretett volna visszatérni a szocialista iparosítás és a kollektivizálás félbemaradt programjához. A fiatal munkások, akiknek a perifériális helyzetében gyakorlatilag nem történt változás Nagy kormányzása idején, továbbra is élesen szemben álltak a rendszerrel. A parasztságot felbőszítette a falvakban újra meginduló szövetkezetesítési hullám, miközben a vidékkel szembeni elutasító magatartás továbbra is megmaradt a városi lakosság körében.²³ A szakképzett elitnek szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy a rezsim megpróbálja alacsonyan tartani a béreket – a rendszer kísérletei, hogy fokozza a termelési normákat a nehézipari szektorokban és limitálja a szénbányákban bevezetett, magasabb béreket garantáló

¹⁹ MOL M-KS-276f.94/743ő.e., p. 58.

²⁰ PtSzL, Bányaiipari Dolgozók Szakszervezetének iratai (a továbbiakban XII.30f.) 745d./1954; Bányaiipari Dolgozók Szakszervezete Szénbányászati Tröszt bizottságának 1953. évi IV. negyedévi jelentése, p. 4.

²¹ Lásd a dokumentumokat in BFL XXXV.95f.4/62ő.e.

²² FML, Az MDP Dunai Vasmű építkezés és Dunapentele/Sztálinváros/ Városi Bizottságának iratai (a továbbiakban 17f.)2/PTO/22ő.e., Kivonat II. A K.V. márciusi határozatával kapcsolatos hangulatról beszámoló, pp. 5-7; BFL XXXV.95f.2/215ő.e., p. 139.

²³ Gy.MSMGyL., Az MDP Győr Városi Bizottságának iratai (a továbbiakban: X.405f.)5/117ő.e.; Jegyzőkönyv felvétel 1956. augusztus 21-én az Öntöde és Kovácsolgyárban megtartott párt-csúcsbizottsági értekezleten, pp. 2-3.

prémiumrendszer kihatásait, óriási ellenállásba ütköztek. Ez az ellenállás a legtöbb gyárban jóval erősebb volt, mint amilyen hasonló intézkedések esetén az 1950-es évek elején elképzelhető lett volna; egyes nehézipari gépgyárban a szakmunkások már nem féltek, és megtagadták a munkát mindaddig, amíg a korábbi, megszüntetett normákat vissza nem állították.²⁴ A prémiumrendszer szigorításai a bányákban is panaszvihart kavartak, melyet gyakorta a helyi pártszervezetek és szakszervezetek is támogattak.²⁵

A reform irányába tett lépés, majd a megszigorítások szinte az egész munkásosztályt, de elsősorban a szakképzett elitet végképp elidegenítették a rendszertől. Sőt, a tétova lépések arról is gondoskodtak, hogy az 1955-ös megszorító politika tapasztalatai nyomán a közhangulat további reformokat követeljen olyan szituációban, amikor a hatóságokkal szemben már nem az a birkaként terelhető munkaerő állt szemben, amilyen az 1950-es évek elején.²⁶ Ez aztán robbanásveszélyes társadalmi háttérrel eredményezett a szocialista rendszer 1956-os válsága idején. A politikai felfordulás esztendeje februárban azzal indult, hogy Nyikita Hruscsov a Szovjetunió Kommunista Pártjának 20. kongresszusán a nyilvánosság tudomására hozta a sztálini tisztogatások tényeit és a személyi kultuszt leleplező beszámolóját. A beszéd Magyarországon felkavarta az embereket,²⁷ mivel sok munkaspárttagnak a rendszerbe vetett hitét végzetesen meggyöngítette. Amikor Hruscsov sztálini bűnöket feltáró beszédének részleteit szerte az országban a zárt párttaggyűléseken ismertették, a kommunista munkások a beszéd megállapításait tökéletes hitetlenséggel fogadták. Sztálinvárosban a párttag gyári munkások kérdőre vonták a helyi vezetőket: Sztálin harminc évig vezette a pártot, hogy lehet, hogy hibáit csak most leplezték le?, és „Mi a helyzet ma Magyarországon a személyi kultusszal? Bűnös volt-e Rajk?“, illetve még földhözragadtabb kérdéseket tettek fel: Megvan nekem Sztálin összes művei és mindet elolvastam. Most mihez kezdjek velük?²⁸ A munkások azt állították, hogy „a személyi kultusz nálunk is olyan erős volt, mint a Szovjetunióban“, különösen a felső vezetők körében.²⁹

Ahogy az 1956-os év telt, a Petőfi Körben, a Rákosi ellenzékét alkotó értelmiségiek fórumán folyó viták egyre harciasabbak lettek, s különösen a körnek a sajtó nyilvánosságáról folytatott vitái élesztették fel a munkások,

²⁴ MOL M-KS-276f.94/829ő.e., pp. 90-92.

²⁵ PtSzL XII.30f.922.d./1955; Jelentés a bérezés egyszerűsítésének és összevonásának levitele, annak eredményei és hibái

²⁶ Mindez egyértelmű a következő cikkből: „Teljesíthetők-e bányauzemeinkben a normák?“, *Harc a szénért: Tatabánya Város Pártbizottságának Lapja*, (1956. november 4.), p. 3.

²⁷ BFL, Az MDP Budapesti IV. kerületi Bizottságának iratai (a továbbiakban: XXXV.176f)2./158ő.e., p. 32.

²⁸ FML XXXV.17f.2/8ő.e.; A rendkívüli taggyűlésen felvetett kérdések, pp. 1-10.

²⁹ BFL XXXV.176f.2/154ő.e., p. 275.

elsősorban a szakképzett elit bátorságát is, hogy véleményüket szabadabban kinyilváníthatják – és e viták egyidejűleg erőt adtak a munkásság minden rétegében érzékelhető, politikai változást sürgető hangulatnak. Az Egyesült Izzóban a munkások nyíltan arról beszéltek, hogy „a vezetés tönkreteszi a nemzeti gazdaságot.” Az emberek már nem hiszik egy szavukat sem, és már semmilyen szerepük sincs.³⁰ A poznai lázongások és az egyre erősödő lengyelországi politikai válság hírei is hozzájárultak a szakképzett elit körében tapasztalható fokozódó elégedetlenséghez; sokan úgy vélték, hogy „Poznanban a felkelés nem az ellenség vagy külföldi kémek tevékenysége miatt robbant ki”, hanem mert tizenkét évvel a háború után az életszínvonal még mindig nagyon alacsony.³¹ Amikor júliusban Rákosit eltávolították a párt éléről, és helyére Gerő állt, még érezhetőbbé vált, hogy a rendszer elvesztette a társadalom feletti ellenőrzést – s ezzel együtt felerősödött a nyílt politikai szembenállás. A munkások nem azért panaszkodtak, mert Rákosit elmozdították, hanem a módszert kifogásolták, ahogyan eltávolították, s ennek kapcsán azt mondták, az eljárás jól mutatja, hogy Magyarországnak nincs nemzeti szuverenitása. Ráadásul, egyre több jel azt mutatta, hogy ez emberek hinni kezdenek a kollektív fellépés hatékonyságában; az Ikarusz Autóbuszgyárban azt beszéltek, hogy „a tömegek erőteljes nyomására a vezetőség megszüntette a békekölcsönt, és ha még erősebb nyomást gyakorolunk rájuk”, akkor kikényszeríthetjük – mondták – azokat az új intézkedéseket, melyek növelik életszínvonalunkat.³² Egyfelől a párt vezetése egyre inkább elbizonytalanodott, vajon képes-e az ország irányítására, másfelől a tömegek egyre erőteljesebben fejezték ki elégedetlenségüket, s e két elem kölcsönhatása óriási erővel hatott; szeptemberre Budapesten az apparátus tagjai sorában „valóságos pánikhangulat” uralkodott.³³

1956 nyarára a rendszer felmorzsolódását a munkásság egyre erőteljesebb politikai magabiztossága kísérte – főképp a szakképzett városi férfiak körében. Gyakorta támogatta őket a gyári vagy szakszervezeti bizottság, amelyek csatlakoztak az ellenálláshoz. A szituációt tovább élezte az érezhetően romló gazdasági helyzet. Budapesten a Duclos Bányagépgyárban 1956 augusztusában a gyári pártbizottság közleményt adott ki, melyben követelték, hogy „biztosítsák a munkások jogait” a menedzsmenttel folytatott vitákban; megfogalmazták, hogy a munkásoknak igazuk van, amikor „igazságos bérrendszert követelnek”, és hogy a túlzottan „formális havi termelési értekezetek” helyett a gyári demokrácia igazi fórumait kellene létrehozni.³⁴ A he-

³⁰ BFL XXXV.176f.2/154ő.e., p. 188.

³¹ BFL XXXV. 176f.2/154ő.e., p. 274.

³² MOL M-KS-276f.66/23ő.e., pp. 42-43.

³³ MOL M-KS-276f.66/23ő.e., p. 63.

³⁴ BFL XXXV. 176f.2/149ő.e., p. 216; BFL XXXV.176.2/149ő.e., pp. 7-8.

lyi szinteken, a munkahelyeken a munkások dühe az irányító menedzserek önkényuralma és arroganciája ellen irányult, s ehhez csatlakoztak a párt, a szakszervezet és az ifjúsági szervezet hivatalos funkcionáriusai. A Chinoin Gyógyszergyárban 1956 tavaszán a szakmunkások arra panaszkodtak, hogy „a személyi kultusz a gyárban is megmutatkozik”, főképpen a közép- és felső gazdasági káderek között. Általános jelenség mostanság a munkások körében, hogy nem mernek bírálni vagy javaslatokat tenni, mert „tartanak a menedzsmenttől”.³⁵ Egységes lázadást keltett a lovászi Olajkitermelő Gyár munkásai körében 1956 júliusában a dolgozók által „igazságtalannak” nevezett eljárás, melynek során a tervek túlteljesítése címén nagy összegeket fizettek a vezetőknek, ugyanakkor a munkások bére csökkent. A legtöbb panasz az alacsony bérekre és a szociális ellátásra vonatkozott, a bírálatok középpontjában pedig a menedzsment állt. Papp Károlyt, a gyár igazgatóját nyíltan azzal vádolták, hogy „személyi kultuszt” teremtett magának, és a gyár tulajdonát vette igénybe születésnapjának pazar ünneplésekor.³⁶

E kritikahullám részeként a szakképzettek nagyobb demokráciát követeltek a gyárakban. A Duclos Bányagépgyár egyik géplakatos a augusztusban arra panaszkodott, hogy „teljesen fölösleges panaszt tenni a pártbizottságnak” és a gyári bizottságnak, mert ők nem tudnak semmit sem tenni. „Itt lényegében az történik, amit az igazgató mond”. Úgy vélte, ezen csak egy módon lehet segíteni: „nagyobb szerepet kell adni a szakszervezetnek”.³⁷ Szeptemberben már a gyári újság is hasonló panaszokat tett közzé. Egy korábbi szakszervezeti ember azt írta a budapesti Danubia Cipőgyár lapjában, hogy „a felszabadulást követő időszakban régi, elkötelezett szakszervezeti embereket neveztek ki a gyárak, üzemek élére.” Majd így folytatja: Nyíltan kimondhatjuk, hogy később ezek az elvtársak elszakadtak a munkásoktól, egyoldalúak lettek, és nem léptek fel hatékonyan a munkások érdekében...a szakszervezetekbe új emberek léptek be, és „az (új) (szakszervezeti) vezetőket pedig már nem választották, hanem kooptálták...” a szakszervezeti vezetők mindenkit ellenségnek tekintettek, aki kiállt az érdekeiért, és így is kezelték őket.³⁸

³⁵ BFL XXXV.176f.2/147ő.e., p. 16.

³⁶ ZML, AzMDP LetenyeJárásí Bizottságának iratai (a továbbiakban: XXXV.61f./)1/42ő.e., A lovászi üzem helyzetéről feljegyzések és tájékoztató, pp. 1-2; ZML XXXV.61f.1/42ő.e., Nagyaktíva ülésen készült feljegyzések, p.1.

³⁷ BFL XXXV.176f.2/149ő.e., p. 4.

³⁸ „Régi harcos szemmel látom”, *Futószalag* (1956. szeptember 22.), p.3.

A MUNKÁSTÖMEGEK HATALMA: 1956. OKTÓBER-NOVEMBER

Mikor ez a hangulat az október 23-i forradalom során nyilvánvalóvá vált, az egész országban feltűnő gyorsasággal átrendeződött a hatalom a forradalmi tömeg javára. A tömeg maga volt a politikai legitimáció locusa. Szerte az országban a városokban a tömeg, mely az eredetileg békés demonstrációkra összegyűlt, magára vette „a nép akarata” szerepét, és politikai rendszerváltozást követelt.³⁹ A tömegek döntő szerepet játszottak a közterek „megtisztításában”: a Vörös Hadseregnek vagy a szocialista rendszernek szentelt köztéri szobrok és emlékművek szándékos és időnként kimondottan teátrális lebontásában.⁴⁰ Az a többször ismétlődött incidens, amikor az eredetileg békés tömegekre vagy a katonák vagy az ávéházok rálóttek október 23 után, radikalizálta a forradalmat, és egyben rámutatott a rezsim illegitim jellegére.⁴¹ A forradalmi tömeggel szemben elkövetett ilyen erőszakos cselekmények csak alátámasztották a tömeg kijelentését, hogy ők a népnek mint olyannak a nevében lépnek fel. Továbbá, a forradalom idején létrehozott orgánumokra a tömeg átruházhatta legitimációját, és ezt gyakorta meg is tette, miközben felügyelte egyéb orgánumok szerepét, melyek bizonytalan magatartást tanúsítottak a forradalmi tömeg akaratát illetően.⁴²

Bár a forradalmi tömeg az egyesült nemzeti akarat megtestesülésének tűnt, a tömegek nem voltak homogének sem politikailag, sem társadalmilag. Sok városban, így például Zalaegerszegen a forradalmat kiobbantó demonstrációk kemény magját középiskolások és ipari munkások alkották, s az események más foglalkozási csoportok tagjait is magukkal ragadták: ők is hangot adtak annak az igényüknek, hogy változást követelnek.⁴³ A munká-

³⁹ Két vidéki példát ismertet Csomor Erzsébet, *1956 Zalaegerszegen: Millecentenáriumi Közalapítvány*, 2001), pp. 25-33; Győr-Sopron Megyei Ügyészség, 1957 Tük. 0019. szám. Feljegyzés”, in Bana József (szerk.) *Győr 1956 III. Munkástanács-vezetők per a Győri Megyei Bíróság előtt, 1957-1958*, (Győr: Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2002), pp. 5-6.

⁴⁰ Egy példa erre Nagykanizsáról lásd ZML, Az 1956-os Magyar Forradalom és Szabadságharc Gyűjtemény (a továbbiakban XXXII.15f.)1d.; Zala megyei Ügyészség Zalaegerszeg, 1957. Bül.59/3. szám. Izgatás büntette miatt Gáti József nagykanizsai lakos elleni bűnügyben a nyomozati iratokat az alábbi vád benyújtásával teszem át., pp. 1-2.

⁴¹ Lásd Káhler Frigyes et al. (szerk.), *Sortűzek 1956*, második kiadás (Budapest & Lakitelek: Igazságügyi Minisztérium – Antológia Kiadó, 1993)

⁴² Kitűnő példája a zűrzavaros viszonyoknak, melyek között a forradalmi tanácsokat megválasztották és annak, ahogyan ezek a tanácsok a tömeg preferenciáit kifejezték, a Tatabányán történtek, lásd OSZK Kt. 1956-os Gy., Gy.NB.1127/1957, 1d.; Győri megyei bíróság népbíróági tanácsa, Nb.1122/1957.3.sz. Jegyzőkönyv készült a nép demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette miatt Dr. Klébert Márton és társa ellen indított bűnügyben a győri megyei bíróság népbíróági tanácsa előtt 1957. október 26-napján megtartott nyilvános tárgyalásról, pp. 2-3.

⁴³ Csomor, *1956 Zalaegerszegen*, pp. 25-28.

sok szerte az országban központi szerepet játszottak a városi centrumokban szervezett demonstrációkban, és gyakorta a sortüzek áldozatainak – halottaknak vagy sebesülteknek – túlnyomó többsége is munkás volt; amikor október 26-án az állambiztonságiak belelőttek a tömegbe Mosonmagyaróváron, az áldozatok 65,15%-a munkás volt.⁴⁴ A forradalmi tömeget persze nem kizárólag a munkások alkották, bár sok esetben döntő szerepük volt, de a dolgozók különböző csoportjai szélsőségesen eltérő szerepeket tölthettek be a tömegben belül is; a különböző réteghez tartozóknak jelentősen különböző volt a tömeghez való viszonyuk; illetve csatlakoztak egy adott tömeghez, ha a munkástársaikat a résztvevők között látták. A munkásfiatalok alkották a legradikálisabb csoportot, amennyiben ők mondták ki, hogy politikai változások szükségesek, és leginkább ők alkották a fegyveres csoportokat is a felkelés idején. Politikailag a legmegosztottabbak a szakmunkások voltak, és legaktívabban ők vettek részt a gyárak ellenőrzéséért folytatott küzdelemben, míg a faluról bejáró munkások inkább hazamentek falvaikba, hogy ott is fellobbantsák a forradalom tüzét, és gyakorlatilag a mezőgazdaság kollektivizálásának visszafordítását követelték.

A fiatal munkások szerepe alapvető volt a forradalom továbbvitelében, mert ők alkották a militáns csoportokat. Budapesten a kezdeti demonstrációkhoz a fiatal munkások erősen vonzódtak; ezen tüntetések radikalizálásában döntő szerepet játszottak, és aztán ők vitték ki a zavargásokat az ipari külvárosokba. Egy másodéves szakmunkástanuló az Egyesült Izzóból, I.M. munkában volt október 23-án, amikor „meghallotta, hogy Budapesten, a Sztálin téren tüntetés zajlik”. Azonnal villamosra és trolira szállt, hogy bejusson Pest központjába, ám kénytelen volt leszállni a tértől nem messze, mert „a tömeg olyan óriási volt, hogy a trolibuszok beragadtak, és mindenki gyalog ment tovább.”⁴⁵ A forradalom kezdeti szakaszában az ipari körzetekben előfordult, hogy a fiatalok egyszerűen randalíroztak vagy más, kevésbé politikai jellegű rendbontást okoztak.⁴⁶ Egy csapat fiatal munkássrác meghallva a tüntetés hírért elhatározta, hogy elmennek a nővérszállásra, és „felviszik a lányokat a tüntetésre” Budapestre. Mikor felfedezték, hogy a nővérszállás igazgatója rázárta a lányokra az kaput, a srácok kiabálni kezdtek: „Ruszkik, haza, Rákosit a bitóra”, az epizódnak csak a rendőrség megérkezése vetett véget.⁴⁷

⁴⁴ Átvéve „Halottak – Mosonmagyaróvár Anyakönyvi Hivatal” irataiból, újraközölte Kahler et al. (szerk.), *Sortüzek 1956*, pp. 61-66.

⁴⁵ Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, Oral History Archivum (a továbbiakban 1956-os Intézet, OHA) 449, p. 5.

⁴⁶ Néhány ilyen példát lásd Horváth Sándor, *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*, (Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2004), pp. 172-185.

⁴⁷ OSZK Kt., 1956-os Gy. Budapest Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsának anyaga, Kósa Pál és társai (a továbbiakban Bp.NB.4491/74), 3d./4; Budapest Rendőrfőkapitányság

Ám a fővároson kívüli helyszíneken, sok településen a fiatal munkások meghatározó szerepet játszottak az első demonstrációban. Tatabányán „helyi forradalom” katalizátorainak szerepét az éppen ekkor sztrájkoló buszsofőrök játszották, akik csatlakoztak a fiatal munkásokhoz, mert sztrájkjukat közterület-foglalássá akarták átalakítani; az eredeti tüntetés magját a bányászati szakiskola tanulói és a munkásszállásról jövő fiatal bányászok alkották. A tüntetések spontán jellegét jól mutatják az egymással keveredő, eltérő indíttatású jelszavak – néhányan a régi, szocialista jelszót kiabálták („kenyeret, munkát!”), míg mások a himnusz énekelték a menetben.⁴⁸ Ahogyan a tüntetések résztvevőinek száma emelkedett, a fiatal munkások döntő szerepet játszottak a szovjetekkel vagy a szocialista rezsimmel kapcsolatos emlékműveknek a közteterekről való „eltakarításában”; Nagykanizsán a szovjet háborús emlékmű lerombolását egy huszonhat éves munkás vezényelte, aki ezt megelőzően mindig a bányászatban és az építőiparban dolgozott.⁴⁹ Ám a munkásfiatalok tevékenysége nem korlátozódott pusztán csak a rendszer szimbólumainak lerombolására, hanem közvetlen szerepet játszottak azokban az erőszakos cselekményekben is, amelyeket az általuk a rezsim képviselőinek tekintett személyek ellen követtek el. Folyamatosan a forradalmi tömeg „megtestesítőjének” szerepében léptek fel, amikor megvalósították azt a követelést, hogy a köztisztviselők éléről távolítsák el a kommunistákat. Az újpesti Danubia Cipőgyárban a tömeg azt hitte, hogy a „munkástanács a kommunista igazgató kezében van”, s ez négy fegyveres fiatal munkást – egyikük a gyár egyik alkalmazottjának a fia – arra az elhatározásra sarkallt, hogy megostromolják a gyárat, és „letartóztassák” az igazgatót, mert fellépésükkel – úgy vélték – hozzájárulnak a munkástanács megtisztításához.⁵⁰

A hatóságok azon kísérlete, hogy a gyárak, illetve tágabb értelemben a munkásközösségek feletti ellenőrzést visszavegyék, azon feneklett meg, hogy a munkások körében egységes volt a rendszer megdöntésének óhaja; pedig sok idősebb munkás kevésbé volt radikális, mint fiatalabb kollégáik. Az október 23-24-e éjszakáján történtek híre gyorsan eljutott az olyan ipari kül-

Politikai Nyomozó Osztály, Vizsgáló Osztály. Jegyzőkönyv Kollár József kihallgatásáról. Budapest, 1957. augusztus 1., p. 1.

⁴⁸ „Hogyan történt? Az ellenforradalom tatabányai napjaiból”, *Komárom Megyei Hírlap*, (1957. január 26.), p. 4.

⁴⁹ ZML, XXXV.15f.1d/B.322/1957; Zala Megyei Ügyészség, Zalaegerszeg, 1957. Bül.59/3. szám. Izgatás büntette miatt Gáti Józsefnagykanizsai lakos elleni bűnügyben a nyomozati iratokat az alábbi vádirat benyújtásával teszem át., p. 1.

⁵⁰ OSZK Kt., 1956-os Gy. Bp.NB. 4491/74, 3d./8; Budapest Fővárosi Bíróság Népbíróvási Tanácsa NB.II.8017/1958. LXXXVIII Jegyzőkönyv készült a szervezkedés és egyéb bűncselekmények miatt Kósa Pál és 32 társa ellen indított büntető ügyben a Budapesti Fővárosi Bíróság Népbíróvási Tanácsánál 1959. február 9-én megtartott zárt tárgyalásról, p. 3.

városokba, mint amilyen Újpest volt, s a hírek 24-én reggelre fellobbantották az ottani munkások dühét. Az Egyesült Izzóban a dolgozók kétharmada jelentkezett munkára, de délelőtt a szerszámműhelyben és a vákuumgyárban dolgozó szakmunkások abbahagyták a munkát, és munkásgyűlést szerveztek; itt elhatározták, hogy sztrájkba kezdenek, és leszedik a gyár kapuja feletti vörös csillagot.⁵¹ A sztrájk kibontakozásával sok munkás az utcára özönlött, hogy politikai változást követeljenek; a délelőtti folyamán sok ember volt az állami áruház előtt, és egy fekete autóból röpcédulákat osztogattak. Az emberek kiabáltak, és „azt mondogatták, hogy mindannyian sztrájkolunk”.⁵² A tömeg lerombolta a szovjet háborús emlékművet, radikálisabb elemei a helyi rendőrség épületéhez indultak, míg a többség a háborús emlékműnél maradt; és miután helyi aktivisták beszédet intéztek a tömeghez, egy testületet választottak, akiket mint képviselőiket azzal bíztak meg, hogy vegyék át a közintézmények vezetését. Így aztán a tömeg választott a kaotikus hangzavarban közfelkiáltással, nem pedig valódi szavazással helyi „forradalmi bizottságot”.⁵³

A forradalom támogatására sztrájk szerveződött, mely aztán szikraként lobbantotta be a tüntetéseken összeverődött munkástömegeket – ez volt az a minta, mely országszerte megismétlődött az ipari körzetekben. Az a zűrzavar, melyben a helyi közigazgatás ellenőrzésére forradalmi orgánumokat választottak, valamint problematikus helyzetük – ami abból fakadt, hogy legitimációjukat a forradalmi tömeg adta –, újra megismétlődött a vállalatokon belül is. Mivel sok sztrájkoló munkás kiment az utcára, ezért benn, a munkahelyeken új orgánumokat – munkástanácsokat – állítottak fel. Ezek kétes helyzete nemcsak a forradalom kirobbanásának kaotikus körülményeiből fakadt, hanem abból a tényből is, hogy egyes esetekben a helyi kommunista alapszervek ez révén kísérelték meg ellenőrzésük alá vonni a vállalatot. A tatbányai Szénbányászati Tröszt gépgyárában lezajlott választások demonstrálták, hogyan is játszódott le általában a választás a gyakorlatban: „neveket olvastak fel”, és a munkások válaszul azt kiabálták, hogy akarják-e az illetőt vagy sem. „Az első, akit megválasztottak, L.I. volt, a párttitkár”, aztán jöttem én, aztán F.-et és másokat választották meg.⁵⁴ Az első munkásbizottságok a

⁵¹ BFL, XXXV.9f.1957/15ő.e., p. 102.

⁵² OSZK Kt., 1956-os Gy., Bp.NB.4491/74, 2d./6; Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály VI/7. csop. Jegyzőkönyv Bpest, 1957.VI.24. Tóth Gábor gyanúsított kihallgatásáról, p.2.

⁵³ OSZK Kt., 1956-os Gy., Bp.NB.4491/74,2d./3; A Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírószági Tanácsa. T.N.B.8017/1956/III Jegyzőkönyv készült a szervezkedés és egyéb bűncselekmények miatt Kósa Pál és 32 társa ellen indított büntető ügyben a Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírószági Tanácsánál 1958. április 30-án megtartott zárt tárgyalásról, p. 4.

⁵⁴ OSZK Kt. 412/VII.2d. – Esztergom Megyei Bíróság -429/1957- Kovács Imre és társai; B.429/1957/5 szám.Jegyzőkönyv készült a Nép.d.áll.rend.megdönt.ir.mozg.való részv.

vállalatoknál, akárcsak az Egyesült Izzóban Újpesten, a gyári pártbizottságok kezdeményezésére szerveződtek meg pontosan azzal a szándékkal, hogy „megbízható embereket” válasszanak meg. Ám ez a kísérlet sikertelen volt.⁵⁵ Mielőtt a forradalom felforgatta volna az egész országot, a munkástanácsok megszervezésének stratégiáját mind a párt, mind a hivatalos szakszervezetek helyeselték, mondván, ezzel a nyílt forradalom körülményei között is ellenőrzés alatt tartható a gazdaság.⁵⁶

Azok a munkástanácsok, melyekben léket kapott a párt törekvése, hogy befolyással legyen a tagok kiválasztására, és ahol a szakmunkások és mérnökök közösen gyakorolták az ellenőrzést – ezek a munkástanácsok (legalábbis október végéig) nem voltak közel sem olyan radikálisak, mint azok, melyeknek tagjait az utcai tömeg választotta meg. Az Egyesült Izzóban a munkástanács választásokat követő negyvennyolc óra alatt újraszervezték a gyár intézményeit. Elmozdították tisztségéből a gyár igazgatóját és az egyik termelési igazgatót; a gyárigazgató helyére a munkástanács elnöke állt. A munkástanács bejelentette, hogy magát ideiglenes szervnek tekinti, mely csak a teljes körű választásokig működik. A munkástanács feloszlatta továbbá a személyzeti osztályt, melyek a Rákosi-korszakban a gyári menedzsmenten belül a párt és a titkosrendőrség képviselőjeként működtek. A munkástanács bejelentette továbbá, hogy a sztrájkot folytatják, és mindenki a teljes fizetését kapja, az alacsony fizetésűek 15%-os, a többi dolgozó pedig 10%-os béremelést kap. Egyidejűleg hozzájárult az alapvető reformok végrehajtásához is a gyári adminisztráció terén, nekifogott az adminisztratív decentralizációnak és a bürokrácia felszámolásának, a gyári teljesítményen alapú bérrendszer átalakításának, és felszólította a munkásokat, hogy válasszanak meg egy 71 tagú gyári munkástanácsot, s hozzanak létre a gyári munkástanácsnak alárendelt műhelytanácsokat.⁵⁷ A szakmunkásokból álló többség, akiknek a gondolkodásmódja határozta meg alapvetően a munkástanácsok által végrehajtott változtatásokat, világosan megfogalmazta filozófiáját és a centralizáció iránti bizalmatlanságát az október 29-én Újpesten tartott összmunkástanács értekezleten: „az elmúlt évek hibái” azt mutatják, hogy „alulról kell megszerveződnünk”, és saját erőinket használva kell megoldanunk problémáinkat. Ugyanakkor hangsúlyozták azt is, hogy bizalmatlanok az

bte.miatt Kovács Imre és társai ellen indított bűnügyben az Esztergomi Megyei Bíróság Tatabányán bíróságnál 1957. szeptember hó 2. napján tartott zárt tárgyalásról, p.3.

⁵⁵ BFL, XXV.9f.1957/156.e., p. 102.

⁵⁶ Pittaway, „Industrial Workers, Socialist Industrialisation and the State in Hungary”, pp. 347-348.

⁵⁷ A munkástanácsok tevékenységéről működésük első három napjában lásd Dobricia Cosic, *7 nap Budapest 1956. október 23-30*, (Budapest: Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1989), pp. 80-82; Bill Lomax (szerk.), *Worker's Councils in 1956*, fordította Bill Lomax és Schöpflin György (New York: Columbia University Press, New York 1990), pp. 15-17.

újpesti területi forradalmi bizottság és az ehhez hasonló testületek radikalizmusával szemben, melyek a tömegtől kapták legitimitásukat: „úgy tűnik, hogy a hatalom”, melyért fiataljaink vérével fizettünk, most másféle, „frakciós elemek kezébe került”.⁵⁸

A munkástanácsok tevékenységét kezdetben meghatározó szakképzett elit a forradalmat megelőzően már követelt üzemi demokráciát akarta, és kikényszerítette az üzemi-gyári vezetés és a munkafeltételek struktúrájának radikális átalakítását. Ám politikailag általában jóval visszafogottabbak voltak, mint az utcai tömeg nagy része; A Ganz Vagon- és Gépgyár munkástanácsa lapjának szavai szerint „Nagy Imre segítségével már el tudtunk indulni azon az úton, mely követeléseink megvalósulásához vezet...” De...nem kívánjuk azon követeléseink „azonnali teljesítését, melyekhez időre van szükség”.⁵⁹ Ez az álláspont, valamint az a tény, hogy továbbra is sok kommunista vesz részt a munkástanácsokban, szembeállította a munkástanácsokat a forradalmi tömeggel és delegált képviselőivel. A bizalmatlanság egyes esetekben konfliktusig fajult; október 29-én a nemzeti rádiónak az a hamis híre, hogy az Egyesült Izzóban 1500 munkás jelentkezett munkára, a munkástanács elleni demonstrációhoz vezetett, s a tüntetők azzal vádolták a munkástanácsot, hogy szabotálják a forradalmat, pedig a munkástanács egyértelműen kijelentette, hogy „amíg a szovjet csapatok el nem hagyják az országot”, addig nem veszi fel újra a munkát.⁶⁰ A szomszédos Duclos Bányai Gépgyárban a gyárkapunál hasonló tüntetésre került sor,⁶¹ mert nem sikerült a sztrájkolók részére a béreket kifizetni, s ez a tömegben tartózkodó radikálisabb munkásokat arra a megállapításra vezette, hogy a munkástanácsban sokan „nem a munkások érdekeit képviselik”, s végül a tömeg azt kezdte követelni, hogy távolítsák el a munkástanácsból a kommunistákat.⁶² A tömeg fokozódó radikalizálódása és a területi forradalmi bizottságok hatalmának konszolidálódása korlátozta sok munkástanács manőverezési terét, különösen azokat, melyekben gyenge kezű volt a vezetés. Újpesten a legtöbb munkástanács – elsősorban az Egyesült Izzó munkástanácsának – akaratával ellenkezőleg döntött úgy a kerületi forradalmi bizottság, hogy a kerület munkástanácsai

⁵⁸ PtSzL, IX.290f.396.e., pp. 1-2.

⁵⁹ „The Workers Council in the Ganz Wagon and Machine Factory”, in Lomax, (ed.), *Worker's Councils in 1956*, p. 51.

⁶⁰ PtSzL, IX.290f.376.e., p.95& p. 107.

⁶¹ OSZK Kt. 1956-os Gy., Bp.NB.4491/74,3d./8; Budapesti Fővárosi Népbírósz Tanácsa NB.II.8017/1958. szám. L. Jegyzőkönyv készült a szervezkedés és egyéb bűncselekmények miatt Kósa Pál és 29 társa ellen indított büntető ügyben a Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósz Tanácsánál 1958. október 13-án megtartott zárt tárgyalásról, p. 11.

⁶² OSZK Kt., 1956-os Gy., Bp.NB.4491/74, 2d./6; B.M. Budapesti Rendőrfőkapitányság Pol. Nyom. Oszt. Vizsg.Alosztálya. Jegyzőkönyv Sohonyai János gyanúsított kihallgatásáról. Budapest, 1957. augusztus 15-én, p. 4.

„ideiglenes” jellegűek, és hogy a volt funkcionáriusokat „nem lehet bevászártani”.⁶³

A volt kommunista funkcionáriusok eltávolítása a legtöbb munkástanács működésének jelentős radikalizálódását vonta maga után. A Chinoin Gyógyszergyárban az újpesti forradalmi bizottságnak sikerült elérnie, hogy a gyári munkástanácsot újjáalakítsák. A gyár falain belül a forradalom azonnal radikalizálódott, politikailag tovább ment, mint a korábbi munkástanácsok, amikor eltiltotta a kommunistákat a szervezkedés lehetőségétől, de engedélyezte az újonnan újraalapított Kiszeg Pártnak, hogy munkahelyi szervezetet állítson fel; továbbá lemondatták a gyár igazgatóját, miután az nem volt hajlandó megtagadni a kommunizmust.⁶⁴ Az október végén szerveződött munkástanácsok, illetve azok, amelyek olyan munkahelyeken jöttek létre, ahol a szakmunkások és a szakszervezeti mozgalom hagyományai gyengébbek voltak, kezdetektől fogva hajlottak a jóval radikálisabb fellépésre. A nagylengyeli Olajbányában, ahol a munkahely viszonylag rövid múltra tekintett vissza, illetve vidéki környezetben működött, a munkástanácsok megalakítása a budapesti módszerektől gyökeresen eltért. Október 28-án a helyi hivatalos szakszervezet megpróbálta a munkásokat egybehívni, hogy válasszanak munkástanácsot; amikor a szakszervezet gyári csúcsvezetője beszélni kezdett, és „elvtársaknak” nevezte az egybegyűlteket, a megszólalást a munkások heves kitörése fogadta, azt kiabálták: „a te időd lejárt!”. A gyűlés antikommunista munkástanácsot választott meg, melynek elnöke bejelentette, hogy „a sztálinisták ideje elmúlt”; le kell számolnunk velük.⁶⁵

Míg a városi, szakképzett elit demokratikus szocialista elképzelései, melyek kezdetben implicite jelen voltak a munkástanácsok politikájában, egyre inkább háttérbe szorultak a tömegek radikalizálódásának hatására, és gyakorlatilag teljesen hiányoztak is azokon a munkahelyeken, ahol ez a társadalmi csoport kevésbé volt jelen, addig a kétlaki, munkás- és parasztközösségek inkább a vidéki forradalomhoz akartak csatlakozni, ami a mezőgazdaság kollektivizációja ellen irányult. A komlói bányászok közt sokan voltak olyanok, akik a hétvégén rendszerint hazamentek. Amikor tehát az igazi forradalom beköszöntött, és a munka szünetelt, „a legtöbb bányász hazament, és hetekig nem tért vissza” Komlóra.⁶⁶ Míg az ingázók felszívódtak, és hazatértek falvaikba, azokon a területeken, ahol naponta bejártak a falvakból az

⁶³ OSZK Kt. 1956-os Gy., Bp.NB.4491/74.3d/5; Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Alosztály Vizsgálati Alosztály. Jegyzőkönyv, Budapest, 1957. június 10-én, p. 3.

⁶⁴ PtSzL, IX.290f./52ő.e., pp. 5-20.

⁶⁵ ZML, XXXV.15f.2d./B.833/1957; A zalaegerszegi megyei bíróság. B.833/1957.6. szám. Jegyzőkönyv készült a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés és egyéb bűntettek miatt Mecseri József ellen indított bűnügyben a zalaegerszegi megyei bíróságnál Zalaegerszegen 1958. január 14-én megtartott nyilvános tárgyalásról, pp. 1-6.

⁶⁶ Columbia University Libraries, Rare Book & Manuscript Library, Bakhmeteff Archive

emberek az üzemekbe, a városi munkásközösségek forradalmi a vidéket is forradalmasították. Várgesztesen, a tatai szénmezőkön fekvő faluban a 97 háztartásból csak 6 olyan akadt, amelyből egy-egy családtag nem a mezőgazdaságban dolgozott 1956-ban, ők viszont döntően a bányászatban dolgoztak. A szomszédos Oroszlányban történt forradalmi hírek a faluban fokozódó dühöt keltettek, ami aztán a községi tanács feloszlataához vezetett, és a tömegnemzeti bizottságot választott helyette.⁶⁷ Azokban a vidéki közösségekben, ahol a kétlaki (munkás és paraszt) dolgozók túlsúlya érvényesült, leginkább a mezőgazdasági földtulajdonlás kérdése állt a középpontban, s emellett az emberek a szovjetek kivonulását és antikommunista fordulatot követelték. A kétlakiak éppen akkora hajlandóságot mutattak, hogy csatlakoznak a szövetkeztetés elleni lázadáshoz, mint a többi falusi lakos; a Tatabányához közeli Vértesszőllősen a tüntetők a helyi szövetkeztet feloszlataát követelték, és a bevitt földek visszaadását az eredeti tulajdonosoknak.⁶⁸ Döme földön, az ország délnyugati sarkában, az iparban vagy a bányászatban dolgozó falusiak is hatalmas dühvel fordultak szembe a rendszer agrárpolitikájáért felelősök vezetőikkel. A „kétlakiak” első tette az volt, hogy betörték a falusi tanácsok hivatalaiba, és elégették azokat az iratokat, melyek a helyi szövetkeztetekkel és a parasztok adóztatásával kapcsolatos adatokat tartalmazták.⁶⁹

A FORRADALMAT KÖVETŐ KONSZOLIDÁCIÓ DINAMIKÁJA, 1956. NOVEMBER – 1958. JÚNIUS

A Tatabányai Szénbányák Vállalat gépgyárában megalakult antikommunista munkástanács vezetőjét 1957 szeptemberében a „népköztársaság megdöntésének kísérletére szerveződött mozgalomban való részvétellel” vádolta a bíróság; igaz, mondta a vádlott a bíróság előtt, hogy az 1956 novemberében bekövetkezett szovjet intervenciót követően a munkástanács sztrájkot szervezett, de visszautasította azt a vádat, hogy ő szovjetellenes volna. Még azzal igazolni akarta állítását, hogy a tatabányai forradalmi testületek követel-

(a továbbiakban CUL RB&ML, BAR), Hungarian Refugees Project (a továbbiakban CURPH), Box 16., Interview No. 524, pp. 5-6.

⁶⁷ OSZK Kt., 412/VII.7d.-Komárom Megyei Tanács, Titkárság; Várgesztes községi tanács V.B. szám. Az 1956. évi október 23.-utáni események megörökítése, pp. 1-7.

⁶⁸ OSZK Kt. 412/VII.7d.-Komárom Megyei Tanács, Titkárság; Vértesszőllős községi tanács V.B.-tól. 572/1957. szám. Tárgy: 1957. október 23-i és az azt követő ellenforradalmi cselekmény leírása, p. 1.

⁶⁹ ZML, XXXVII.15f.2d./B.1003/1957; A zalaegerszegi megyei bíróság. B.1003/1957-6. szám. A Népköztársaság Nevében! A zalaegerszegi megyei bíróság Zalaegerszegen 1958. január 28. és 29. napján nem nyilvánosan megtartott tárgyaláson meghozta következő ítéletét, p. 5.

seit – melyekkel ő is egyetértett – a forradalom kitörése óta eltelt időben „a Kádár-kormány is” gyakorlatilag magáévá tette.⁷⁰ Ez a védekezés jól mutatta sok városi, de még inkább sok szakmunkás megvasadt véleményét arról a kormányról, melyet a Vörös Hadsereg emelt hatalomba; azt érezték, hogy anyagi igényeik javarészt teljesültek, bár továbbra is gyanakvóan és félelemmel viszonyultak ahhoz a rendszerhez, mely uralkodott rajtuk. A fővárosi Hazai Fésűsfonóban 1958 júniusában a legtöbb munkás az „1956 előtti” gazdasági helyzetet sokkal rosszabbnak, az „1956 utánit” pedig sokkal jobbnak látta, és azt állította, hogy a „helyzet javulásában az ellenforradalom” döntő szerepet játszott.⁷¹

Ez a megosztott vélemény azonban nem a szovjet beavatkozás másnapján született meg a semmiből, és nem is értett egyet ezzel minden munkás; ez nézet az alatt a tizenhét hónap alatt alakult ki lassan, amelyek a szovjet tankok 1956. november 4-i budapesti, majd a rákövetkező napokban a többi ipari körzetben való megjelenését követték. Azt, hogy Nagy Imrét elmozdították, helyére Kádárt állították, kezdetben a munkásság körében éppen akkora felháborodást váltott ki, mint ami tizenkét nappal korábban a forradalom kirobbanásához vezetett. Tatabánya –Újvárosban egy helyi újságíró emlékei szerint volt egy telefonpózna, rajta egy hangosbeszélő, ami a bányarádió híreit sugározta; egy este – november 7-én, szerdán – „bemondták, hogy a város szovjet parancsnoka fog szólani a lakossághoz. A tömeg pusztán kézzel kitépte a póznát” a földből, ripityára törték, és a földhöz csapódott hangosbeszélőt összezúzták.⁷² Egy tatabányai bányász arról a vak dühéről beszélt, ami a szovjet beavatkozást fogadta, és ami tovább tüzelte a sztrájkot. Elmondta, mindenkit megdöbbsentett, hogy függetlenségüknek, semlegességüknek vége szakadt; hozzátette, hogy az embereket boldoggá tette a semlegesség tudata. Az emberek szeme előtt „a semleges Ausztria példája” lebegett. Az oroszok onnan kivonultak, „ők semlegesek lettek, életszínvonaluk pedig megemelkedett”. A semlegesség ezért volt olyan fontos – tette hozzá.⁷³

A munkástömegek motivációja persze nagyon összetett volt, de a politikai követelések mögött mélyen az anyagi nyomorúság okozta ingerültség munkált, hiszen azt Rákosi idején sok munkás megtapasztalta. A politikai tiltakozást szító nyomor központi szerepe a rezsimnek egyszerre jelentett problémát és lehetőséget is. Egyfelől azt a nehézséget támasztotta a rendszer-

⁷⁰ OSZK Kt., 412.VIIIf.2d.- Esztergom Megyei Bíróság-429/1957-Kovács Imre és társai; B.429/1957/5 szám. Jegyzőkönyv készült a Nép.d.áll.rend.megdönt.való részv.btte miatt Kovács Imre és társai ellen indított bűnügyben az Esztergomi Megyei Bíróság Tatabányán bíróságnál 1957. évi szeptember hó 2. napján tartott zárt tárgyalásról, p. 3.

⁷¹ MOL M-KS-288f.21/1958/226.e., p. 241.

⁷² 1956-os Intézet, OHA 484, p.44.

⁷³ 1956-os Intézet, OHA 449, p. 21.

rel szemben, hogy ha nem oldja meg sikeresen az anyagi sérelmeket, akkor nem lesz képes konszolidálni tekintélyét; másrészt lehetőséget adott neki, ha sikerül anyagi fejlődést biztosítania, s ezt szelektív elnyomással párosítania, azzal arra buzdíthatják a munkásosztályt, hogy felejtse el politikai követeléseit és vágyait, és alkalmazkodjon a helyzethez. A munkások azonban közel sem voltak egységesek az új rezsim elfogadásában, illetve abban sem, hogy ellenálljanak-e neki.

Az utcai fegyveres harcokat, melyekben legnagyobb arányban a munkásfiatalok vettek részt, a szovjet megszállást követően napokon belül hatékonyan elfojtották. A gyárakban a szovjet intervenció hírére az első reakció a düh és megrendülés érzése volt. Ennek eredményeképpen azonnali és egységes sztrájk kezdődött az új kormány és szovjet támogatói ellen. A fővárosban a sztrájk egy hétig maradt egységes.⁷⁴ Újpesten november 12.⁷⁵ után is megmaradt „a sztrájkhangulat”, miközben a radikális területi forradalmi bizottság megpróbált úrrá lenni azon a helyzeten, amely fölött – a szovjet megszállást követően – nem volt valódi ellenőrzése. A munkához való visszatérés szorgalmazásával igyekeztek magukhoz ragadni a kezdeményezést. Új néven, mint Újpesti Forradalmi Munkástanács kesztyűt dobtak a Kádár-rendszernek. Kinyilvánították, hogy Budapest minden dolgozója „rendet akar a fővárosban”. Persze, tették hozzá, nem akármilyen rendet akarnak, hanem „forradalmi rendet”, olyat, ami a forradalom követeléseinek teljesítésén alapul. E cél elérése érdekében az újpestiek a főváros összes gyárának képviselőit meghívták az újpesti városháza épületébe, ahol megalakították a budapesti munkástanácsot.⁷⁶

A lépésre válaszul a Kádár-kormány stratégiája két csapásirányra összpontosult. Egyrészt a kormány kiadott egy rendeletet, melyben engedélyezte a munkásoknak, hogy a munka felvételét követő három héten belül legálisan választhatnak munkástanácsokat.⁷⁷ Ezzel egyidejűleg viszont mindent elkövetett annak érdekében, hogy az újpesti gyűlés ne jöhessen össze. A városházát szovjet tankokkal vették körül, és az Újpesti Forradalmi Munkástanács tagjait letartóztatták.⁷⁸ A gyűlést elhalasztották, és másnap a sokkal kevésbé radikális Egyesült Izzó Munkástanácsának szervezésében rendezték meg; a gyűlésen megalakult a Budapesti Központi Munkástanács. Az új tanácsban jelen voltak a viszonylag mérsékelt képviselők, akik a Kádár-rendszerrel való politikai kiegyezés mellett érveltek, valamint az antikommunista munkás-

⁷⁴ PtSzL, IX.290f/386.e., pp. 10-12.

⁷⁵ BFL, XXXV.9f.1957/156.e., p. 104

⁷⁶ .PtSzL, IX.290f./316.e., p.5.

⁷⁷ „A Kádár-kormány első, a munkástanácsokra vonatkozó rendelete”, Lomax (szerk.), *Worker's Councils in 1956*, p. 97.

⁷⁸ Rainer, „Helyi politikai szerveződés 1956-ban”, pp. 107.

tanácsok képviselői is, aki azt követelték, hogy ne ismerjék el a szovjetek által hatalomba segített kormányt. A munkások képviselői sokkal harciasabbak voltak, s csak egy képviselőjük, a Standard Gyár munkástanácsából delegált Báli Sándor tudott az új testületnek világos stratégiát javasolni: ne ismerjék el a Kádár-kormányt, de kezdjenek tárgyalásokat vele.⁷⁹ Az új munkástanács követelte a többpártrendszer bevezetését, a szovjet csapatok kivonását Magyarország területéről és nagyobb demokráciát a munkahelyeken. A munkástanács tárgyalásokba kezdett a kormánnyal, bár a munkástanács és a kormány közötti kapcsolat meglehetősen feszült volt, és december elejére a tárgyalások gyakorlatilag holtpontra jutottak. Ráadásul a munkástanácsot megosztotta a mérsékeltek és a radikális antikommunisták közötti stratégiai és taktikai ellentét.⁸⁰

Azzal egyidejűleg, hogy egyértelművé vált, nem lehetséges a megegyezés a kormány és a munkástanács között, a tanács egyre inkább de facto országos munkástanácsként funkcionált, és mint ilyen, a Kádár-kormány ellenzékévé vált.⁸¹ E helyzet figyelembevételével Kádár a megegyezés politikája helyett az elfojtás politikáját kezdte velük szemben alkalmazni. December 5-én letartóztatták a munkástanács-mozgalom mintegy kétszáz aktivistáját és a korábbi értelmiségi ellenzéket. Ez a lépés és a kormány hatékony fellépése az országos munkástanács megalakításra irányuló felhívással szemben, valamint a kormány erősödő intranzigenciája súlyos helyzetet teremtett a Budapesti Központi Munkástanács és a kormány viszonyában. A munkástanács december 11-12-re általános sztrájkot hirdetett meg, a kormány viszont a munkástanácsot azonnal törvényen kívül helyezte. A Budapesti Központi Munkástanács tagjait a következő napokban egymás után őrizetbe vették, és december 11. délelőttre, amikor a munkástanács két vezetőjét: Rácz Sándort és Báli Sándort is letartóztatták, a kormánynak sikerült hatékonyan félreállítani legveszélyesebb ellenfeleit.⁸² A Nagy-Budapesti Központi Munkástanács felszámolását követően az állami politika a nyílt megtorlás eszközeihez nyúlt. A büntetéstől való félelem olyan helyzetet teremtett, melyben a gyári munkástanácsok figyelmen kívül hagyták a december 11-re szóló sztrájkfelhívást, bár a munkások többsége nem értett velük egyet. A munkástanácsok

⁷⁹ PtSzL, IX.290f./31ő.e., pp. 5-8. Nagy Balázs „Budapest 1956: The Central Workers’ Council”, in Bill Lomax (szerk.), *Eyewitnesses in Hungary*, (Nottingham: Spokesman, 1980), pp. 165-181; és Sebestyén Miklós, Tőke Ferenc és Rácz Sándor visszaemlékezései in Kemény István és Bill Lomax (szerk.) *Magyar munkástanácsok 1956-ban*, (Paris: Magyar Füzetek, 1986), pp. 160-167, pp. 167-189, pp. 217-239.

⁸⁰ BFL, XXXV.1f.1957/29ő.e., pp. 24-26; PtSzL, IX.290f./31ő.e., pp. 138-143.

⁸¹ PtSzL, IX.290f./31ő.e., pp. 172-184.

⁸² A Nagy-Budapesti Központi Munkástanács felszámolásáról lásd Bill Lomax, *Hungary 1956*, (London: Allison and Busby, 1976), pp. 165-169; BFL, XXXV.1f.1957/29ő.e., pp. 24-85.

vezetőinek letartóztatása decemberben tovább folytatódott.⁸³ December 13-án a kormány betiltotta a sztrájkokat és tüntetéseket, s ezt a döntést aztán tovább erősítette az az 1957 januárjában kiadott kormányzati rendelet, mely a sztrájkot vagy a sztrájkra való felhívást főbenjáró vétségnek minősítette.⁸⁴

Hogy Kádár a megtorlás eszközéhez fordult, azt az a december elején tudomására jutott információ is elősegítette, mely szerint az ipari munkások egyre jobban belefáradnak a sztrájkokba, részben mert arra a meggyőződésre jutottak, hogy a Kádár-kormány végső győzelme nyilvánvaló, de főképp a megrogyott gazdasági helyzetnek a munkásság jövedelmére és az élelmszerellátás helyzetére gyakorolt hatásai miatt. A budapesti pártbizottság megállapította, hogy „november első felében” a munkástanácsok döntésére a gyárak ellenállás nélkül leálltak volna, míg „november második felére” a munkástanácsok a munkabeszüntetések igazolására „megpróbáltak jobb érveket” találni: például bérköveteléseket, szolidaritási sztrájkokat, ugyanakkor mindezek ellenére erősödött „a munka felvételének” igénye.⁸⁵ A negyvennyolc órás általános sztrájk első napján – december 11-én – Újpest legtöbb gyárában a munkások nem vették fel a munkát. A Magyar Pamutipari Vállalat pamutgyárában ugyanakkor a munka a szokott módon megindult a reggeli műszakban, és csak akkor hagyták abba a munkát a dolgozók, amikor értesültek a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács vezetőinek letartóztatásáról. Ennek ellenére december 13-án a gyári munkástanács kijelentette, hogy újra felveszik a munkát, és nagyobb figyelmet szentelnek a munkafegyelem fenntartásának.

Ekkorra azonban már nemcsak a forradalom vereségének felismerése vagy a rendőri megtorlástól való növekvő félelem tartotta vissza a munkásokat a sztrájk fegyverének alkalmazásától, hanem a munkanélküliségtől való félelem a válságos állapotban lévő gazdasági helyzetben, valamint az elmaradt sztrájkbérek következményei is éreztették hatásukat.⁸⁶

Bár a sztrájk fokozatosan megtört és a városi és falusi forradalmi szerveket sorra felszámolták, az ipari körzetekben a helyzet továbbra is feszült maradt még 1957 első felében. Sok fiatal munkás hagyta el az országot, míg a kétlaki falusi munkások még hónapokig otthon maradtak falvaikban. A városi és szakképzett munkások körében lassan érlelődött egyfajta tiltakozási kultúra. Az év első hónapjaiban rendszerellenes röplapokat terjesztettek az

⁸³ Kajári (szerk.), *Rendőrségi napi jelentések. Első kötet*, pp. 383-384, 415, 432, 467, 478-479, 505; MOL M-KS-288f.25/1957/7ő.e., p. 135.

⁸⁴ FML, XXXV.19f.1957/14ő.e.; B.M. Fejér megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztálya Feljegyzés, p. 2.; MOL M-KS-288f.25/1957/7ő.e., p. 75; MOL M-KS-288f.25/1957/8ő.e., p. 152.; Lomax, *Hungary 1956*, pp. 168-169.

⁸⁵ BFL, XXXV.1f.1957/42ő.e., p. 121.

⁸⁶ BFL, XXXV.1f.1956-7/41ő.e., p. 160; BFL, XXXV. 1f.1956-7/ 41ő.e., p. 170; BFL XXXV.1f.1956-7/41ő.e., p. 23.

Egyesült Izzóban. Az egyik röplapon a következők álltak: Kádár még mindig számít a „rákosista Apró Antal” közreműködésére; le a csaló Marosánnal; vegyék be Nagy Imrét a kormányba, a szovjet csapatok hagyják el az országot, Magyarország mondja ki semlegességét; vajon „miért fél a Kádár-kormány a parasztok és a munkások felfegyverzésétől. Talán mert fasiszták.”⁸⁷ A március 15-i nemzeti ünnepen kormányellenes röplapokat terjesztettek a Sztálin Acélművekben.⁸⁸ 1957. október 23-án, a forradalom kitörésének első évfordulóján rémhírek terjedtek: „Csepelen sztrájkolnak” vagy „Újpesten tüntetések” voltak.⁸⁹ Az Egyesült Izzóban néhány munkás szabotázsakcióval emlékezett a forradalom kitörésére: tönkretették azt az elektromos szekrényt, ami a főépület homlokzatán lévő vörös csillagot árammal látta el, így aztán az október 23-át követő héten a csillag nem világított.⁹⁰

1957 folyamán a tömegtiltakozásnak ez a földalatti formája alábbhagyott az ipari körzetekben, és helyébe a közélettől való teljes elfordulás lépett, ami legjellemzőbben a fiatalok és a bejáró munkások körében jelentkezett. A hivatalos politikának hátat fordított a fiatal munkásokat individualistább és szinte kizárólag anyagi természetű célok mozgatták. Egy fiatal bejáró munkásnő jellemzése, aki a Zalaegerszegi Ruhagyárban dolgozott, jól illusztrálja e csoport magatartását. A politikai kérdéseket illetően „passzivitást tanúsított”, és nem volt hajlandó részt venni semmiféle politikai szervezetben a gyáron belül; kizárólagos ambíciója a jellemzés szerint az volt, hogy szakmunkás legyen.⁹¹ Ez a magatartás áthagyományozódott az új szakmunkásokra; egy pártbrigád, mely három frissen végzett szakmunkással beszélgetett 1958-ban, úgy találta, hogy a megkérdezett szakmunkások a politikában tájékozatlanok és nem is mutatnak iránta érdeklődést. A legtöbb esetben az anyagi aspektus foglalkoztatta a munkásokat.⁹² A politikai színtérről való kivonulás egy másik, 1956-ot követő szimptómája, mely különösen hangsúlyosan a férfi munkások körében az események következményeként jelentkezett, az alkoholisták már korábban is jelentős számának emelkedése volt, és az alkohollal kapcsolatos otthoni erőszakos cselekmények számának megszorodása.⁹³

A visszavonulás és a kormány iránti bizalmatlanság körülményei között ajánlott a Kádár-kormány kézzelfogható anyagi javulást – olyan fejlődést,

⁸⁷ BFL, XXXV.1f.1957/43ö.e., pp. 16-17.

⁸⁸ FML, Az MSZMP Fejér Megyei Bizottságának iratai (a továbbiakban XXXV.9f./1957/14ö.e., B.M. Fejér Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, p. 2.

⁸⁹ BFL, XXXV.1f.1957/45ö.e., p. 243.

⁹⁰ BFL, XXXV.1f.1957/46ö.e., p. 46.

⁹¹ ZML, XXXV.1f.1958/12ö.e., A tapasztalatok összefoglalása, p. 12.

⁹² ZML, XXXV.1f.1958/12ö.e.; Feljegyzés a Zalaegerszegi Ruhagyár pártszervezetének agitációs munkájáról, pp. 5-6.

⁹³ MOL M-KS-288f.23/1957/34ö.e., p.34.

ami találkozott a munkásság igényével, hogy jobb gazdasági körülmények között élhessenek; vagyis azzal az igénnyel, mely a forradalom idején a munkásság megmozdulásának kiváltó oka volt. 1957 végére a béremelések hatására egy átlagos budapesti munkáscsalád bevételei 18%-kal haladták meg az egy évvel korábbit.⁹⁴ 1958-ban Újpesten a korábbi években soha nem tapasztalt elégedettség volt tapasztalható a béreket illetően a munkásság körében, noha az emberek úgy érezték, még nem minden bérkérdés oldódott meg.⁹⁵ A Zalaegerszegi Ruhagyárban a kádári politikának hasonló hatása volt; 1952-ben a munkások átlagkeresete a gyárban havi 703 Ft volt, 1957-re az átlagbér összege havi 1147 Ft-ra nőtt. A futószalag mellett dolgozók bérrendszerrel kapcsolatos problémái alig változtak. Bár csökkent a munka intenzitása, és a nyersanyagellátás helyzete javult, a bérek emelésével változatlanul megmaradt a bérrendszer számos problémája.⁹⁶ 1958 elejére az életszínvonal kézzelfogható emelkedése a kormány és az ipari munkások között Budapesten, más munkáskörzetekhez hasonlóan, egyfajta bizalmat eredményezett.⁹⁷

Persze, hiba volna túlbecsülni ennek a bizalomnak a mértékét. Az 1956-os forradalom emléke 1958-ban még elevenen élt. Anyagi helyzetének javulását sok munkás részben az 1956-os forradalomhoz kapcsolta. A munkások pedig bizonyos mértékig továbbra is bizalmatlanok és bizonytalanok voltak azzal kapcsolatban, vajon az életszínvonal emelkedése nem időszakos intézkedés-e, melyet majd a bérek csökkenése és az államnak a sztálinizmus gyakorlatához való visszatérése követ. Újpesten a régi, rossz tapasztalatok „még mindig nagy hatással vannak az emberekre”; a bérek változása, még a legcsekélyebb csökkenése is – ami pedig elég gyakori – aggodalmat, elégedetlenséget és bizalmatlanságot vált ki a munkások körében.⁹⁸ A szocializmus 1956 utáni újjáépítése és a magyar ipari körzetekben megmutatkozó korlátai magukon viselték az 1950-es évek elejének hatásait: a szocializmus hanyatlásának és felbomlásának az 1956-os forradalmat megelőző és a forradalom időszakában megmutatkozott nyomait. Bár rövid- és középtávon az újjáépítés Magyarországon a szocialista rendszer konszolidációjához vezetett, a rendszer ingatag természete visszajáró szellemként kísértett az 1980-as években bekövetkezett végső és tényleges összeomlásig.

(Fordította: Bartha Eszter)

Megjelent: *Eszmélet*, 72. sz.

⁹⁴ MOL M-Ks-288f.23/1957/34ő.e., p. 34.

⁹⁵ MOL M-KS-288f.21/1958/20ő.e., pp. 252-253.

⁹⁶ ZML, XXXV.1f.1958/12ő.e.; Feljegyzés a Zalaegerszegi Ruhagyár pártszervezetének agitációs munkájáról, pp. 25-26.

⁹⁷ BFL, XXXV.1f.1958/42ő.e., pp. 49-52.

⁹⁸ MOL M-KS-288f.21/1958/20ő.e., p. 250.